

РОЗДІЛ 4 ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.93

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ДЖЕРЕЛ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ

FEATURES OF SOURCES OF ECONOMIC RIGHTS OF PROCEDURE: THEORETICAL APPROACHES

Загородня Н.В.,

аспірант

*Інституту економіко-правових досліджень Національної академії наук України,
старший викладач*

*кафедри господарського, цивільного та трудового права
Маріупольського державного університету*

Стаття присвячена розгляду особливостей системи джерел господарського процесуального права в контексті реформування господарського судочинства та законодавства. На підставі загальнотеоретичних положень про співвідношення системи права, системи джерел і системи законодавства визначено систему господарського процесуального права та її особливості з урахуванням специфіки предмета галузі. Аналізуються взаємодія та взаємозв'язок системи господарського процесуального права та законодавства.

Ключові слова: система права, система законодавства, господарське процесуальне право, система господарського процесуального права, система джерел господарського процесуального права.

Статья посвящена рассмотрению особенностей системы источников хозяйственного процессуального права в контексте реформирования хозяйственного судопроизводства и законодательства. На основании общетеоретических положений о соотношении системы права, системы источников и системы законодательства определена система хозяйственного процессуального права и ее особенности с учетом специфики предмета отрасли. Анализируется взаимодействие и взаимосвязь системы хозяйственного процессуального права и законодательства.

Ключевые слова: система права, система законодательства, хозяйственное процессуальное право, система хозяйственного процессуального права, система источников хозяйственного процессуального права.

The article considers the peculiarities of the system of sources of economic procedural law in the context of the reform of the economic and legal proceedings. On the basis of general theoretical provisions about the relationship with the system of law sources system, the system of law determined by the economic system of procedural law and its particular industry-specific subject. We analyze the interaction and interrelationship of the economic system of procedural law and legislation.

Key words: system of law, legal system, economic procedural law, procedural law of the economic system, economic system of procedural law sources.

Постановка проблеми. В процесі розбудови правової держави одним з найбільш важливих критеріїв є створення чесної, прозорої та ефективної судової влади. Нині назріла суттєва необхідність докорінних змін судової системи та реформування окремих її інститутів. У центрі уваги правників знаходяться питання судово-правової реформи та пов'язані з нею проблеми. Вагомою подією стало прийняття Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, яка схвалена Указом Президента України 20 травня 2015 року. Одним з пріоритетних напрямів реформування системи судоустрою є оновлення процесуального законодавства та проведення системних змін в законодавстві, в тому числі й в господарському процесуальному.

Також наявні дискусії щодо уніфікації термінів та понять процесуального права та взагалі теорії права.

Оскільки чітке та однозначне викладення значення термінів та письмових мовних конструкцій важко переоцінити, то формалізованість юридичної мови зумовлює ретельний аналіз змісту кожної мовної одиниці при її використанні у законотворенні та застосуванні норм права.

Таким чином, актуальним є визначення особливостей системи джерел господарського процесуального права (далі – ГПП), особливо в умовах реформування господарського законодавства та активних дискусій щодо існування господарських судів.

Стан опрацювання. Окремі аспекти визначення особливостей системи джерел ГПП були предметом дослідження таких вчених, як Д.М. Притика [1], О.П. Подцерковний, М.Ю. Картузов [2], В.Д. Чернадчук [3], Л.М. Ніколенко [4], О.І. Харитонова [5]. Слід підкреслити, що вагоме значення мають роботи теоретиків права, а саме праці С.С. Алексеєва [6],

В.І. Гоймана [7], М.С. Кельмана [8]. Але підходи до їх розуміння дуже різні.

Метою статті є дослідження системи джерел ГПП та її особливостей з точки зору реформування господарського судочинства та законодавства.

Виклад основного матеріалу. Дослідження системи джерел ГПП неможливе без використання наукових розробок загальної теорії права з питань поняття, змісту та взаємозв'язку «системи права», «системи законодавства», «системи джерел права».

Під системою у науковій літературі прийнято розуміти сукупність елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках між собою, які утворюють певну цілісність, єдність. Це складене із взаємопов'язаних між собою частин ціле, певний порядок їх розташування [9; 10, с. 513]. Системність притаманна всім явищам об'єктивного світу, в тому числі і соціальним.

Право також є досить складною соціальною системою [6, с. 78]. Відомо, що в ході історичного розгортання юридичної форми окремі правові норми групуються в кожній країні в структуровану сукупність, яка утворює цілу правову систему [11, с. 125].

Система права, як і будь-яка система, припускає елементи змісту, які перебувають у такому взаємозв'язку, який сам впливає на характер і функції кожного елемента. Тому система правових норм потребує вивчення з урахуванням всіх інститутів цієї галузі та всієї правової системи в цілому.

Джерела права як форма його зовнішнього вираження й існування також складаються з певних елементів [12, с. 79], які перебувають у такому взаємозв'язку між собою, який створює внутрішню єдність і цілісність.

У науковій літературі правильно зазначено, що і право, і законодавство як форма його вираження володіють функціональною спільністю, виступаючи засобами регуляції і саморегуляції суспільних відносин. Законодавство, що є формою права і одним з джерел його розвитку, має безсумнівний зв'язок з його змістом, але не втрачає при цьому своєї специфіки. Водночас ефективне рішення функціональної задачі регулювання суспільних відносин можливе за умови їх системності [13, с. 5].

Системні зв'язки існують між галузями загальної правової системи та їх джерелами, а також між галуззю права та її джерелами як по горизонталі, так і по вертикалі.

Це означає, що законодавець повинен при прийнятті нового нормативного акта досить чітко представляти, як цей акт буде діяти в рамках цієї галузі, її інститутів і конкретної правової системи в цілому. Таким чином, система є формою, способом реального співіснування всіх джерел права та інструментом пізнання їх сутності та існування для дослідника. Дослідник досягне успіху лише в тому разі, якщо він вивчає норми та інститути конкретної галузі з урахуванням всієї правової системи, розташування їх в тих або інших нормативних актах, рівня їх систематизації тощо.

Дуже важливо при цьому пам'ятати, що система джерел права має в своїй основі певну систему права

цієї держави. Система джерел права є зовнішнім виразом системи права в цілому. Однак їх збіг не є абсолютним. На думку більшості вчених, систему права слід відрізняти від системи законодавства, оскільки система права є первинною, а система законодавства – вторинною. Перша характеризує внутрішню будову права, групування його норм за галузями і інститутами, друга відноситься до зовнішніх форм вираження права, характеризує стан джерел права [6, с. 215–216]. Система права носить об'єктивний характер і завдяки цьому її розвиток обумовлює відповідну трансформацію системи законодавства, що створюється законодавцем [13, с. 5].

Система права і система законодавства не збігаються і за колом джерел. На думку В.І. Гоймана, система права не тільки знаходить втілення в позитивному праві, але й відображена у звичайному праві, неписаних принципах права, міжнародно-правових актах, які мають рекомендаційний характер, договорах нормативного змісту, судових прецедентах і навіть у правосвідомості [7, с. 143].

Система законодавства об'єднує закони, підзаконні нормативні акти, в тому числі укази Президента, постанови уряду, інструкції тощо, які є джерелами права в їх сукупності і у взаємозв'язку. Враховуючи вищезгадане, можливо зробити висновок про те, що поняття системи джерел права набагато ширше, ніж поняття системи законодавства.

Викладені загальнотеоретичні положення про співвідношення системи права з системою джерел і системою законодавства цілком прийнятні і для вивчення проблеми системи галузі ГПП і системи її джерел.

Господарське процесуальне право визначається як самостійна галузь права, що підтверджується наявністю не тільки предмета, метода, цілей та завдань, спеціальних принципів господарського судочинства, а й самостійних джерел господарського процесу. Зокрема, виходячи із загальнотеоретичних положень, ми вважаємо, що система ГПП служить базою, фундаментом для формування системи джерел господарського процесуального права. Система ГПП об'єктивно вимагає, щоб джерела права були систематизовані за галузевою належністю, за галузевою ознакою, а норми галузі права та її інститути об'єднувалися в один кодифікований акт. Успішне дослідження сутності, змісту джерел ГПП неможливе без встановлення їх взаємозв'язків з системою господарського процесуального права, їх взаємодії, взаємообумовленості між собою, їх внутрішньої будови, оскільки право та його джерела виступають як єдність змісту і форми.

З урахуванням викладеного систему ГПП необхідно розуміти як сукупність процесуальних норм та інститутів у їх взаємозв'язку і в строгій послідовності. Для того, щоб найбільш повно визначити поняття системи ГПП, необхідно враховувати безпосередню саму специфіку галузі права.

У науці господарського процесуального права України існує декілька визначень поняття ГПП. Так, на думку О.П. Подцерковного, М.Ю. Картузова,

господарське процесуальне право – це сукупність норм, що регулюють організацію та діяльність господарських судів та інших осіб під час відправлення правосуддя в господарських справах, а також у тісному пов'язаних із ними відносинах щодо досудового і третейського вирішення господарських спорів та виконання рішень господарських судів [2, с. 35]. В.Д. Чернадчук під господарським процесуальним правом розуміє сукупність правових норм, що регулюють досудовий порядок урегулювання окремих категорій спорів; порядок здійснення правосуддя в спорах, що виникають при укладенні, зміні та розірванні господарських договорів, при їх виконанні та на інших підставах, передбачених чинним законодавством; регламентує порядок визнання недійсними актів на підставах, зазначених у законодавстві; визначає порядок провадження у справах про банкрутство тощо особливими, притаманними йому методами [3, с. 28].

На думку більшості вчених, система господарського процесуального права поділяється на загальну й особливу частини. До загальної частини мають бути віднесені норми та інститути, які мають значення для всього господарського процесу на всіх його стадіях і закріплюють право на звернення до господарського суду, принципи господарського процесуального права, склад суду та осіб, які беруть участь у справі, підвідомчість і підсудність, докази в господарському процесі, судові витрати, процесуальні строки тощо. Особлива частина господарського процесуального права об'єднує норми й інститути, які регулюють окремі види процесуальних відносин, а саме постадійні процесуальні відносини: порушення справи, підготовка справ до судового розгляду, порядок розгляду і вирішення спорів, оскарження і перегляд рішень, виконання судових актів [14, с. 8].

На наш погляд, з огляду специфіку предмета ГПП буде правильним використовувати таке визначення: система господарського процесуального права – це обумовлена єдністю господарських процесуальних відносин, внутрішньо узгоджена та послідовна сукупність господарських процесуальних норм, інститутів та інших відносно самостійних структурних підрозділів цієї галузі права, закономірно взаємозалежних між собою. У цьому визначенні охоплені практично всі найбільш суттєві елементи системи галузі господарського процесуального права (єдність відносин, внутрішня узгодженість, взаємозв'язок, структурована система, наявність відносно самостійних підрозділів, їх цілісність).

Оскільки джерела ГПП – це переважно нормативно-правові акти, у формі яких виражаються господарські процесуальні норми, то поняття системи джерел ГПП відповідні поняттю системи господарського процесуального законодавства. Але система господарського процесуального законодавства не копіює систему господарського процесуального права. Є необхідність чіткого розмежування системи ГПП та системи однойменного законодавства. Система законодавства – явище об'єктивного порядку, свого роду «другий вимір» права [6, с. 216], але воно, як

і право, володіє єдністю та органічною цілісністю. Єдність проявляється в предметі правового регулювання.

На відміну від системи ГПП, система однойменного законодавства має відносно самостійний багатомірний і багаторівневий характер. Система джерел ГПП – це сукупність пов'язаних між собою предметом (змістом суспільних відносин) правового регулювання нормативно-правових актів держави, що знаходяться між собою у відношеннях координації (узгодженості), субординації, ієрархії, співвідпорядкованості, взаємодії, що володіють відносною самостійністю і органічною цілісністю. Предмет правового регулювання (правосуддя у господарських справах) є одним з головних системоутворюючих чинників при побудові системи джерел господарського процесуального права.

Враховуючи цей фактор (предмет ГПП), до складу джерел господарського процесуального права необхідно віднести як господарське процесуальне законодавство, так і комплексні нормативні акти, що містять норми різних галузей права, а також акти, які належать іншим галузям права і деякі інші джерела права. Як вже було окреслено, важливим елементом системи джерел ГПП є наявність між нормами, що складають їх зміст, логічних та структурних зв'язків, а також узгодженість цих норм. Узгодженість необхідна не тільки в структурі окремого нормативного акта, але й між самими нормативними актами.

Так, після обрання Україною незалежності різко зросла законотворча діяльність різних органів державної та виконавчої влади, і дуже важливо, щоб всі прийняті нормативні акти і кожен окремо взятий нормативний акт з питань господарського судочинства чітко вписувалися в наявну систему ГПП. У зв'язку з цим зауважимо, що велике значення матиме в забезпеченості узгодженості законодавства в сфері господарського судочинства доповнення, яке необхідно внести до Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК), відповідно до якого «норми господарського процесуального права, що містяться в інших законах, повинні відповідати положенню діючого Кодексу».

Цілісність, органічна єдність системи джерел господарського процесуального права, проте не виключає її внутрішньої диференціації на відносно самостійні підрозділи. Так, ГПК України структурно містить 15 розділів і 129 статей. При поділі на великі або більш менші підрозділи законодавець прийняв до уваги різні правоутворюючі фактори, врахував значення та місце правових норм в системі права, функції, які вони виконують, послідовність виникнення процесуальних відносин, зв'язки між правовими нормами, їх об'єднання до відповідних інститутів.

В загальній теорії права система законодавства визначається як цілісний та погоджений комплекс нормативно-правових приписів, що містяться в законах і розподілені залежно від предмета і метода правового регулювання по галузях та інститутах законодавства [15, с. 250].

Система господарського процесуального законодавства повинна об'єднати нормативно-правові акти, що містять норми, які регулюють однорідні суспільні відносини та складають предмет ГПП. Тому і система джерел ГПП обумовлена предметом регулювання цієї галузі права. Це переважно система нормативно-правових актів, в яких об'єктивуються господарські процесуальні норми зі своїм специфічним змістом, внутрішньою єдністю, внутрішньою структурою і суворою послідовністю.

Система джерел ГПП (законодавства) є організованою багаторівневою структурою, яка складається з великої кількості взаємопов'язаних елементів (частин).

Значну роль у формуванні системи джерел ГПП відіграють об'єктивні фактори: суспільні відносини, що потребують правового регулювання. Так, права та судова реформи, які відбуваються в Україні, привели до значного оновлення господарського процесу шляхом доповнення господарського процесуального права новими нормами та інститутами. Зміни в системі права отримали зовнішнє вираження в системі законодавства: в ГПК та інших законах. Крім того, господарське процесуальне законодавство має бути охарактеризовано як система, тому що воно є зовнішнім виразом об'єктивно наявної системи права. Система ГПП, як вже було окреслено, знаходить відображення в структурі ГПК (загальні норми та інститути, спеціальні норми, поділ процесу на стадії, види судочинства). Система права об'єктивно впливає на структуру ГПК. Спроба порушити цю закономірність призвела б до ускладнень в тлумаченні норм права в правозастосовній діяльності суду.

Прийняття нових господарських процесуальних нормативно-правових актів, доповнення ГПК новими нормативними приписами приводять до збагачення системи ГПП та створення нових процесуальних інститутів. (наприклад, інститут електронного судочинства).

Але, вказуючи на об'єктивний характер системи джерел ГПП, не можна не враховувати і суб'єктивний бік. Склад чинних нормативних актів, їх внутрішній розклад безпосередньо залежать від розсуду правотворчих органів. Законодавець, з одного боку, виконує завдання з правового регулювання процесуальних відносин у формі прийняття окремого нормативного акта, а з іншого – завдяки доповненню вже наявного акта законодавства. Та в будь-якому разі система джерел ГПП створюється в результаті закріплення правових норм в офіційних актах і систематизації цих актів.

Висновки. На підставі вищезазначеного можливо зробити висновок, що особливостями системи джерел ГПП є, по-перше, структура (організована, багаторівнева, яка включає велику кількість взаємозалежних, взаємопов'язаних між собою елементів); по-друге, прогресивне реформування системи ГПП і системи законодавства, які знаходяться в тісному взаємозв'язку та взаємодії; по-третє, імплементація міжнародно-правових норм та принципів в національне господарсько-процесуальне законодавство; по-четверте, застосування практики Європейського суду з прав людини як джерела права при здійсненні господарського судочинства, а також наближення системи ГПП до європейських норм і стандартів, які запроваджуються шляхом адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Притика Д.М. Арбітражний процес. Законодавство та практика застосування : [навч. посіб.] / Д.М. Притика, М.І. Тітов. – Х. : Консум, 1999. – 544 с.
2. Господарське процесуальне право України : [підручник] / [О.П. Подцерковний, О.О. Квасніцька, Т.В. Степанова та ін.]; за ред. О.П. Подцерковного, М.Ю. Картузова. – Х. : Одиссей, 2012. – 400 с.
3. Господарське процесуальне право України : [підручник] / [В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос, В.П. Нагребельний, Д.М. Лук'янець]; за заг. ред. В.Д. Чернадчука. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2009. – 378 с.
4. Ніколенко Л.М. Господарське процесуальне право України : [підручник] / Л.М. Ніколенко. – О. : Фенікс, 2011. – 512 с.
5. Харитонова О.І. Господарське процесуальне право України : [підручник] / О.І. Харитонова. – К. : Істина, 2009. – 360 с.
6. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2 т. / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит. 1982–. Т. 1. – 1982. – 360 с.
7. Общая теория права и государства : [учебник] / под ред. В.В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2001. – 520 с.
8. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права : [підручник] / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2006. – 477 с.
9. Толковый словарь Ожегова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ozhegov.ru>.
10. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – 7-е изд., перераб. и доп. – М. : Республика, 2001. – 719 с.
11. Явич Л.С. Общая теория права / Л.С. Явич. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1976. – 298 с.
12. Фархтдинов Я.Ф. Система источников гражданского процессуального права Российской Федерации / Я.Ф. Фархтдинов // Вестник ТИСБИ. – 2001. – № 1. – С. 78–83.
13. Поленина С.В. Взаимодействие системы права и системы законодательства в современной России / С.В. Поленина // Государство и право. – 1999. – № 9. – С. 5–12.
14. Балюк І.А. Господарське процесуальне право : [навч.-метод. посібник] / І.А. Балюк. – К. : КНЕУ, 2002. – 248 с.
15. Скакун О.Ф. Теория государства и права : [учебник] / О.Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.